

2. Хе Тиян Хуй: «<Гесар> эпосундагы баштапкы маданият өзгөчөлүктөрү же кайыштан алдын белги берүү», Лан Жоу: Түндүк батыш улуттар университети журналы(коомдук илимдер багыты) 2000.жылы, 4.сан,73. Бет.
3. Ляо Цюнь: «<Шан Хай Жиңдеги> баштапкы маданият ишиенимдери жана анын этнографиялык наркы», Этнография изилдөө, 2006.жыл,2.сан,153.бет.
- 4.Жүсүп мамай: «Манас»эпосу(1-том), Үрүмчү: Шин Жаң эл басмасы,2004-жыл, июль,842-бет.
- 5.Жүсүп мамай: «Манас»эпосу(2-том), Үрүмчү: Шин Жаң эл басмасы,2004-жыл, июль,46-бет.
- 6.Жүсүп мамай: «Манас»эпосу(1-том), Үрүмчү: Шин Жаң эл басмасы,2004-жыл,июль, 1006-бет.
7. Адыл жуматурду: «Кытай кыргыздары», Йин Чуан : Ниң Ша эл басмасы, 2011.жыл,6.ай,201.бет.
8. Ляо Цюнь: «<Шан Хай Жиңдеги> баштапкы маданият ишиенимдери жана анын этнографиялык наркы», Этнография изилдөө, 2006.жыл,2.сан,153.бет.

Рецензент: филол.и.к., доц.м.а. Мырзатаева Б.С.

УДК-413.14 (575.2)

DOI 10.33514/1694-7851-2019-4-76-81

Суранчиева Махабат Бейшеновна

И.Арабаев атындагы КМУнун чыгыш таануу жана эл аралык мамилелер факультетинин
чыгыш тилдери кафедрасынын ага окутуучусу

Суранчиева Махабат Бейшеновна

Старший преподаватель кафедры восточный языков факультета востоковедения и
международных отношений КГУ им И Арабаева

Suranchieva Makhabat Beishenovna

Senior Lecturer, Department of Oriental Languages, Faculty of Oriental Studies and International
Relations, KSU I. Arabaev

“КОНОК” КОНЦЕПТИНИН ЛИНГВО-КОГНИТИВДИК АНАЛИЗИ

ЛИНГВО-КОГНИТИВНЫЙ АНАЛИЗ КОНЦЕПТА "КОНОК"

LINGUISTIC-COGNITIVE ANALYSIS OF THE CONCEPT OF "GUEST"

Аннотация: Окумуштуулардын когнитивдик лингвистикага кызугуунун башкы себептеринин бири адам баласы тил аркылуу оюн билдирет, тил аркылуу алдына койгон максаттарын багындырат, эң негизгиси күнүмдүк тиричиликте пикир алышат. Когнитивдик лингвистика аңдап билүү, түшүнүү, ой жүгүртүү, кабыл алуу учурундагы менталдык процесстерди изилдей турган илим. Анын башка илимдерден айырмачылыгы – эс тутум, кабыл алуу, аңдап түшүнүү сыяктуу процесстерди тилдин материалдарында карагандыгында. Когнитивистикада адамдык когницияга көңүл бурулат, адамдын ички ой жүгүртүүсү изилдөөгө алынат. Адамдын жүрүм-туруму жана ишмердүүлүгүнүн негизинде

анын когнитивдик дүйнөсү изилденет, тилдин катышуусу аркылуу ачылат. Бул макала аркылуу “конок” концептинин когнитивдүү далилдерин сүрөттөө жана изилдөө аракети жүргүзүлөт. Бул макалада дүйнөдөгү эң байыркы элдердин бири болгон көчмөн кыргыз элинин жашоосундагы маанилүү негизги түшүнүктөрдүн бири “конок” концептинин этно-маданий өзгөчөлүктөрүнүн анализи берилет. Кыргыз элинин конок кабыл алуу салт-санаалары, урмат-сый, руханий маданиятты ажырагыс бир бөлүгү болуп саналат. Конок жана меймандостук мааниси көчмөн кыргыз элинин боз үйү менен тыгыз байланышта толук ачылат.

Негизги сөздөр: когнитивдик, этимология, тилдик бирдиктер, улутук мазмуну, маданий кубулуш, мейман.

Аннотация: Основной причиной заинтересованности ученых в когнитивную лингвистику то, что человечество, через язык выражает свою мысль, достигает намеченных целей, и самое главное, решает ежедневные бытовые вопросы посредством языка.

Когнитивная лингвистика изучает осознание, понимание, мышление во время ментальных процессов. В отличие от других науки, когнитивная лингвистика изучает процессы памяти, восприятия, понимания в языковых материалах. Особенность когнитивной лингвистики от других наук в том, что, она рассматривает процессы памяти, восприятия, понимания в языковом контексте, материале. В когнитивистике, особое внимание уделяется человеческой когниции, вниманию и внутреннему мышлению человека. Когнитивный мир человека изучается на основе его человеческого поведения и производительности за счет его участия в познавательных процессах, через язык. В этой статье проводится анализ концепта «конок» через примеры и доказательства. Эта статья анализирует этнокультурные особенности одного из древних, кочевых народов мира кыргызов, для которых концепт «конок» является одним из важных понятий. Для кыргызского народа встреча гостей сопровождается с традициями, уважением, духовной культурой, что является неотъемлемой частью в жизни кыргызов. Значение концептов гость и гостеприимство полностью раскрывается в тесной связи с юртой кочевого кыргызского народа.

Ключевые слова: когнитивный, этимология, языковые единицы, национальное содержание, культурное явление, гость.

Annotation: The main reason why scientists are interested in cognitive linguistics is that humanity expresses its thought through language, achieves its goals, and most importantly, solves everyday issues through language. Cognitive linguistics studies awareness, understanding, thinking during mental processes. Unlike other sciences, cognitive linguistics studies the processes of memory, perception, understanding in language materials. The peculiarity of cognitive linguistics from other sciences is that it considers the processes of memory, perception, understanding in a linguistic context, material. In cognitive science, special attention is paid to human cognition, attention and internal thinking of a person. The cognitive world of a person is studied on the basis of his human behavior and productivity due to his participation in cognitive processes, through language. This article analyzes the concept of “guest” through examples and evidence. This article analyzes the ethno cultural features of one of the ancient, nomadic peoples of the world of the Kyrgyz, for whom the concept of "guest" is one of the important concepts. For the Kyrgyz people, the meeting of the guests is accompanied by traditions, respect, spiritual culture, which is an integral part in the life of the Kyrgyz. The meaning of the concepts of guest and hospitality is fully revealed in close connection with the yurt of the nomadic Kyrgyz people.

Key words: cognitive, etymology, language units, national content, cultural phenomenon, guest.

Когнитивдүү илимдердин өнүгүүсү менен, азыркы тил илими улутун улуттук жана маданий өзгөчүлүгүн изилдөөдө жаңы ыкмаларды сунуш кылат. Концепт лингвокогнитивдүү багыттын ичинде “дискреттик менталдык билим берүү, адамдын ой жүгүртүү бирдигинин негизги уюткусу болуп саналып, ички түзүлүшүнүн салыштырмалуу тартипке салынган, адам жана коомдун иш-аракетинин натыйжасы болуп саналат”. Сөзгө же кубулушка энциклопедиялык маалымат ар тараптуу, комплекстүү чагылдырат. Берилген сөзгө же кубулушка коомдук аң-сезимдин чагылдырылышы жана коомдук аң-сезимдин ал көрүнүшкө болгон чечмелөөсүнүн натыйжасы болуп саналат. Маданий кубулуштун маанилүү жана баалуу белгилеринин көптөгөн топтомун ачып берет. Тил илиминдеги анын башка тармактарына салыштырмалуу жаш, талаш-тартышы көп жаңы багыттардын бири – когнитивдик лингвистика. Заманбап дүйнөлүк тил илимине когнитивдик лингвистика. Заманбап дүйнөлүк тил илимине когнитивдик лингвистика ар тараптан изилдөөгө алынып, бул багыт боюнча улам жаңы эмгектер, илимий изилдөөлөр, ачылыштар жарыяланууда {6}.

Окумуштуулардын когнитивдик лингвистикага кызугуунун башкы себептеринин бири адам баласы тил аркылуу оюн билдирет, тил аркылуу алдына койгон максаттарын багындырат, эң негизгиси күнүмдүк тиричиликте пикир алышат.

Когнитивдик лингвистика аңдап билүү, түшүнүү, ой жүгүртүү, кабыл алуу учурундагы менталдык процесстерди изилдей турган илим. Анын башка илимдерден айырмачылыгы – эс тутум, кабыл алуу, аңдап түшүнүү сыяктуу процесстерди тилдин материалдарында карагандыгында. Когнитивистикада адамдык когницияга көңүл бурулат, адамдын ички ой жүгүртүүсү изилдөөгө алынат. Адамдын жүрүм-туруму жана ишмердүүлүгүнүн негизинде анын когнитивдик дүйнөсү изилденет, тилдин катышуусу аркылуу ачылат.

Бул макала аркылуу “конок” концептинин когнитивдүү далилдерин сүрөттөө жана изилдөө аракети жүргүзүлөт. Бул макалада дүйнөдөгү эң байыркы элдердин бири болгон көчмөн кыргыз элинин жашоосундагы маанилүү негизги түшүнүктөрдүн бири “конок” концептинин этно-маданий өзгөчөлүктөрүнүн анализи берилет. Кыргыз элинин конок кабыл алуу салт-санаалары, урмат-сый, руханий маданиятты ажырагыс бир бөлүгү болуп саналат. Конок жана меймандостук мааниси көчмөн кыргыз элинин боз үйү менен тыгыз байланышта толук ачылат.

«Конок» сөзүнүн этимологиясына кайрылсак томонку маалыматка таяна алабыз:

Конок сөзү кон- этишине этиштен атооч жасоочу –ак мүчөсүнүн жалганышы аркылуу жасалган. Салыштырыңыз: бычак, жүрөк, кошок, орок, турак ж.б.

Кон- уңгусунун бул сөздүн алкагында «бир жерге эс алуу максатында токтоо, өргүү», «түнөө» маанилеринин басымдуу экендиги байкалат. Муну менен катар конок сөзүндө кон-уңгусунун алгачкы мааниси катары эсептелген «жогорудан келип, жерге, даракка ж.б. нерсеге отуруу» мааниси сакталган деп айта алабыз. Анткени конок менен кошо үйгө кут кирери тууралуу түшүнүк бар. Ал эми кут кыргыз дүйнө таанымында чанда адамдын үйүнө гана асмандан түшүүчү же жеке адамга конуучу бакты-таалай, өзгөчө күч болуп саналат.

Конок сөзү байыркы тилде *qonuc* түрүндө учурайт (ДТС, 1969:456; ЭСТЯ 2000:55). Мындан үндөшүү мыйзамына ылайык экинчи муундагы кууш үндүүнүн алдыңкы муундагы кең үндүүнүн таасиринен улам кең үндүүгө айланган үлгүсүн көрүүгө болот: конук ~ конок.

Мындан тышкары, К.Сейдакматовдун «Кыргыз тилинин кыскача этимологиялык сөздүгүнөн» байыркы түркчөдө «конок, мейман» маанисиндеги күдөн сөзүнүн бар экендигин, анын «күйөө» маанисиндеги күдөгү сөзү менен күд- деген бир уңгудан келип чыккандыгын биле алабыз. Автор күйөө сөзүн чечмелөө менен, анын «1. сактоо, кароо; 2. багуу, кайтаруу» деген мааниси берген күд- этиши менен байланышта карап, күйөө бала менен коноктун бири-бирине окшоштугун төмөнкүдөй чечмелеген: «...күйөө бала байыркы монголдордо, түрктөрдө белгилүү мөөнөткө чейин кайын атасынын айлында жашаган. Ошол кезде аны бирөө өлтүрүп кетпесин үчүн мейман катары кастарлап күтүп алган. Ушул себептен байыркы түркчө күдөн «конок, мейман» сөзү менен күдөгү «күйөө» сөзү бир уңгудан келип чыккан. Анткени конок да, күйөө да багууда, кайтарууда болгон. Алар майып болуп калса, үй ээси айыпка жыгылып, эки уруу элдин кагылышына алып келген»[9].

Конок концептине байланыштуу тилдик бирдиктер:

• Конок сөзү катышкан тилдик бирдиктер:

а) Туунду сөздөр: коноксу-, конокто-, коноктол-, коноктолуу, коноктоо, коноктот-, коноктотуу, конокчул.

б) Сөз айкаштары: азиз конок, айтып келген конок, ак жолтой конок, жазгы келген коноктой, иттүү конок, конок аш, конок бол-, конок күт-, конок кыл-, конок үй, конок тос-, конокко бар-, конокко кел-, конокко чакыр-, көзүнө конок кон-, кудайы конок, күндүзгү конок, сүйгүнчүксүз конок, сый конок / сыйлуу конок, түнкү келген конок, уяттуу конок.

Конок түшүнүгүнүн улуттук мазмуну:

• **Конок – бул бардарчылыктын белгиси.** Конок мал-жаны бар үйгө көп келет. Ушундан улам Кой баккан конок күтөт. деген макал айтылып калган.

• **Конок – бул башка конокту жаман көргөн адам.** Бул нерсе Конок конокту сүйбөйт, ээси баарын сүйбөйт. Мурунку конок кийинки конокту сүйбөйт. деген макалдардан даана байкалат.

• **Конок – бул бир күндүк сыйга татыктуу адам.** Конок конбой кетпейт, чакырып кондурганга жетпейт. Конокко жатып жаздык, ийилип төшөк боло көр. Конокко аш кой, эки колун бош кой. Конокту сыйласаң, атын да сыйла. Коноктун бир конгону – кут, эки конгону – жут. Мейман бир күнү – мейман, экинчи күнү – айбан. Бул макалдар коноктун бир түнөгөндө, өзгөчө сыйга татыктуу экендигин баяндап турат. Буга карабастан, эки конгон коноктун сый-урматтан ажырап калуу коркунучу бар.

• **Конок – бул душман.** Кыргыз коногу үйгө айтпай, чакыртпай келет. Бул мүнөзү анын душмандын айттырбай кол салганына окшоп кетет. Себеби айрым учурда үй ээси конок тосууга даяр болбой калуусу мүмкүн. Муну Беймаал конок душмандан жаман. Жайлуу күнү конок келбейт, жарактуу күнү жоо келбейт. деген макалдардан билүүгө болот.

• **Конок – бул жакшы пейилдин белгиси.** Конок өзүн жакшы пейил менен күтүп алган жерге барат. Үйдө бирөө-жарым жактырбаса, андай жерге конок барбайт: Катының жаман болсо мейманың кетер, уулуң жаман болсо ыйманың кетер. Үй ээсинин кабагы – меймандын сүйгөн тамагы.

• **Конок – бул кут, береке.** Үйгө коноктун кирүүсү кыргызда куттун келүүсү менен бирге каралат. Ушундан улам синекдохалык жол аркылуу бут лексемасы конокко карата колдонулган: Үйгө канча бут кирсе, ошончо кут кирет. Эгер конок жакшы болсо, үйдүн куту артат, начар болсо куту качат: Куттуу конок келсе, кой эгиз табат; кутсуз конок келсе, койго карышкыр чабат. Муну менен бирге коноктун кыска мөөнөткө келүүсү кут катары бааланат: Коноктун бир конгону – кут, эки конгону – жут. Жалпысынан, конок береке менен

байланыштырылып, үй ээси үйгө келген коноктун сөзсүз түрдө даам сызып чыгуусун каалайт: Конок бар жерде – береке бар. Куттуу үйдөн куру чыкпа.

- **Конок – бул өлүм.** Коноктун айттырбай келгендиги анын өлүмгө окшоштук белгисинин чыгуусун шарттаган: Конок – болжолсуз, өлүм – сураксыз. Конок айтып келбейт, өлүм сурап келбейт. Өлүм менен конок айтып келбейт.

- **Конок – бул сынчы.** Конок барган жерин сындап, үй ичинде болуп жаткандарга, конокко карата көрсөтүлө турган ызаттын болуп-болбой жаткандыгына кылдаттык менен маани берип турат. Ушундай тажрыйбадан улам эл ичинде Келгенче конок уялат, келгенден кийин үй ээси уялат. Конок тандап конот, ууру басынтып уурдайт. Конок тойбодум деп таарынбайт, сойбоду деп таарынат. Мейманыңдын көзүнчө мышыгыңды «пыш» дебе. деген макалдар пайда болгон.

- **Конок – бул ууру.** Коноктун айтпай келгендиги анын уурунун андып келгендигине салыштырылат: Айтпай келген конок андып жүргөн уурудай боз ала кылат. Конок тандап конот, ууру басынтып уурдайт.

- **Конок – бул үй ээсинин атаандашы.** Үй ээси конок тосконду билбесе же конок тосууга чама-чаркы жетпесе, андай үйдү коногу башкарып, үй ээсин төмөн коюп коёт: Жаман үйдү коногу бийлейт. Жамандын бойдогу бийлейт, жардынын коногу бийлейт. Коногу күчтүү болсо, кожосун бийлейт. Адатта конок өзүнүн конок экендигин билүүсү керек. Үй ээсине атаандашпай, анын болгон сыйына ыраазы болуп, ыгына көнүүсү зарыл. Эгер антпесе, үй ээси конокко таарынып калат: Конок койдон жоош, май берсе жей берет. Коногу пейил күтсө, үй ээси капа болот.

- **Конок – бул өз үйүнө кайтуу убактысын билген адам.** Жакшы конок – өзүнүн кайдан келгендигин, конокто канча убакыт болуп, кайра үйүнө кайтып кетерин билген адам: Коногум үйүңдү ойлой отур, кулу-бийинди ким билет.

- **Конок – бул этти жакшы көргөн адам.** Кыргызда конок тосуу салты эттин көптүгүн, дасторкондун молдугун эске салат. Анткени конок барган жерден көп-көп эт жегиси келет: Коноктун атасын эт өлтүрүптүр, чечектин атасын бит өлтүрүптүр. Бирок ал этти тандабай жейт: Конок бышты десе, алабакандагы эт бышат. Конок койдон жоош, май берсе жей берет. Эң негизгиси, үй ээси коноктун урматына бир жандыкты сойгонду унутпашы керек: Конок тойбодум деп таарынбайт, сойбоду деп таарынат. Эгер үй ээси конокко арнап, эт бере албаса, анда этти доолашпашы керек: Коногум, сен эт дебегин, мен кет дебейин.

“Конок” түшүнүгү жалпы адамзатынын этномаданий универсалийдин кайталангыз көрүнүшү жана кыргыз элинин жашоосунун баардык чөйрөсүн камтыган маниге ээ. “Конок” (“мейман”) концепти татаал структураны жана көптөгөн структураны компонентти камтыйт. Ошондой эле чындыктын концептуализация жана вербализациясынын ар тараптуулугунун өзгөчөлүктөрүн жана компоненттерин көрсөтөт. Коомдогу көчмөн, жарым-көчмөн жана отурукташкан адамдардын ортросундагы мамилелердин өнүгүшүн чагылдырат. Жыйынтыктаганда, когнитивдик лингвистика тил менен ой жүгүртүүнүн татаал байланыштарын изилдейт. Когнитивдик ишмердүүлүк – бул мээнин кандайдыр бир нерсени аңдап – туюу процессин, ага байланыштуу адамдын мээсинин маалыматты кабылдоо, аны иштеп чыгаруу (лексикалаштыруу), акыл-эсте сактоомаселелерин изилдөөчү илим. Концепт – элдин ой-пикири, коз карашынын жыйындысынан турган, өз мазмунуна менталдык маалыматты камтыган бирдик.

Колдонулган адабияттар:

1. Маслова В.А. «Когнитивная лингвистика» Минск:2015
2. Попова З.Д.Стернин И.А. «Когнитивная лингвистика» М.: 2007. 16-бет.
3. Сепир Э. «Язык. Введение в изучение речи» М.: 1934, 3-бет. 8.
4. Хомский Н. «Язык и мышление» М.:1972, 7-бет. 9.
5. Юдахин К.К. «Орусча-кыргызча сөздүк» М.:1957 239, 671, 706-беттер.
6. Когнитивдик лингвистиканын келип чыгышы жана изилдениши. Касымбаева К. Ж.Баласагын атындагы КУУ.
7. Турсунова А. КТУ Манас. Конок сөзүнүн изилдениши
8. Севортян В.Э. и др. Этимологический словарь тюркских языков/АН Ссср.Ин-т языкознания.-М.:Наука,1974.-768с (pdf, 44Mb)
9. Сейдакматов К. «Кыргыз тилинин кыскача этимологиялык сөздүгү.

Рецензент: к.филол.н., и.о. доцента Осмоналиев М.А.

УДК: 482 + 415.622

DOI 10.33514/1694-7851-2019-4-81-85

Сыдыгалиева Гулнара Джайлообековна

И. Арабаев атындагы КМУнун филологиялык билим берүү кафедрасынын ага окутуучусу

Сыдыгалиева Гулнара Джайлообековна

старший преподаватель кафедры филологического образования КГУ им. И. Арабаева.

Sydigalievna Gulnara Dzhayloobekovna

senior lecturer of the department of philological education of KSU named after I. Arabaeva.

КЫЙМЫЛ-АРАКЕТТИН БҮТКӨН ЖАНА БҮТПӨГӨН ТҮРҮН БИЛДИРҮҮЧҮ ЧАКЧЫЛДАРДЫ КОЛДОНУУ

(Тилсиз факультеттин 1-курсунда орус тили сабагы)

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ В РЕЧИ ДЕЕПРИЧАСТИЙ НЕСОВЕРШЕННОГО И СОВЕРШЕННОГО ВИДА

(Урок русского языка на 1 курсе неязыкового факультета)

USE OF IMPERFECT AND PERFECT APPEARANCE IN SPEECH

(Russian language lesson in the 1st year of the non-language faculty)

Аннотация: Аталган макалада чакчылдар менен иштөөнн негизинде биз кыймыл-аракеттин бүткөн жана бүтпөгөн түрүн билдирүүчү чакчылдарды колдонуу түшүнүгү менен таанышабыз. Сабакта студенттердин кыймыл-аракеттин бүткөн жана бүтпөгөн түрүн билдирүүчү чакчылдарды туура пайдалануу жөндөмүн калыптандыруу каралган. Макалада үйрөнүп жаткан тилдин эрежелери боюнча тексттерди түзүү менен, окуп үйрөнгөн грамматикалык моделдерге ылайык чакчылдарды колдонууга багытталган иш алып баруу усулдары, ар кандай кырдаалда баарлашуу жөндөмү көрсөтүлгөн.

Негизги сөздөр: саякатчы, бактысыздык, эл, аскер, алып баруучу жол.

Аннотация: В данной статье на основе работы над деепричастием автор знакомит с понятием употребления деепричастий совершенного и несовершенного вида. Урок